

Πανεπιστήμιο, γνώση και κοινωνία

Κώστας Λάμνιαν*

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να αναλύσει το ρόλο των ποικίλων μορφών γνώσης που παράγονται, αναπαράγονται και αξιοποιούνται στο κοινωνικό πεδίο, μελετώντας τη δυναμική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον πανεπιστημιακό θεσμό, ο οποίος παράγει και διαχειρίζεται επιστημονική γνώση, και την κοινωνία, που επιλέγει και αξιοποιεί γνώσεις και με βάση τα ενδιαφέροντα / συμφέροντα των μελών της, σ' ένα ανταγωνιστικό και συνεχώς μεταβαλλόμενο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

1. Οριοθέτηση του θέματος

Η ανάλυση του τρίπτυχου «πανεπιστήμιο-γνώση-κοινωνία» αναδεικνύει ορισμένα ενδιαφέροντα και κρίσιμα ερωτήματα, τα οποία δίνουν κατεύθυνση στις διερευνήσεις της μελέτης μας. Ειδικότερα:

1. Η γνώση που παράγει ή διαχειρίζεται ο πανεπιστημιακός θεσμός μπορεί να συνδέεται, αποκλειστικά, με αυστηρά επιστημολογικού χαρακτήρα επιλογές, διαδικασίες και διερευνήσεις;
2. Σε ποιο βαθμό τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα της κοινωνίας προσανατολίζουν, ή μπορούν να προσανατολίσουν, επιλογές και δράσεις του πανεπιστημιακού θεσμού;

---

* Ο Κώστας Λάμνιαν είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

3. Τα εξαρτημένα και, ίσως, ιδεολογικά διαστρεβλωμένα τμηματικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα μπορούν να επηρεάσουν τις διαδικασίες παραγωγής της γνώσης στο πλαίσιο του πανεπιστημιακού θεσμού;
4. Είναι δυνατή η διασφάλιση της εγκυρότητας της γνώσης, όταν, τόσο στη διαδικασία παραγωγής όσο και σ' αυτή της διαχείρισής της, εμπλέκονται ανθρωπίνα ενδιαφέροντα και συμφέροντα;

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα δεν είναι μονοσήμαντες, ούτε οριστικές. Ο άξονας των αναλύσεων και των ερμηνειών απόψεων που συνθέτουμε, θεωρώντας ότι συμβάλλουμε στην ψηλάφηση του ζητήματος, πιθανότατα, δημιουργεί νέους προβληματισμούς και νέα ερωτήματα. Ωστόσο, επιχειρούμε να διαμορφώσουμε αυτόν τον ανοιχτό σε αναθεωρήσεις άξονα, αξιοποιώντας τα επιστημονικά πεδία της επιστημολογίας και της κοινωνιολογίας της γνώσης, με ειδικότερες αναφορές σε απόψεις των Mannheim και Habermas, από τη μια μεριά (βλέπε υποκεφάλαιο 2. 2. 1.), οι οποίοι αγωνίζονται να τιθασεύσουν τα σχετικά με την εγκυρότητα της γνώσης ερωτήματα και του Basil Bernstein, από την άλλη (βλέπε υποκεφάλαιο 2. 2. 2.), ο οποίος, με ορισμένες ενδιαφέρουσες έννοιες, όπως «thinkable» / «unthinkable» γνώση και «recontextualization» (1990, 2000, βλέπε και Lamnias: 2002, Λάμνιαν και Τσατσαρώνη: 1998-1999)¹, επιχειρεί κρίσιμες διακρίσεις και, ίσως, δίνει συγκεκριμένες κατευθύνσεις για την παραγωγή και διαχείριση της κοινωνικά κατασκευασμένης γνώσης από τον πανεπιστημιακό θεσμό.

Σε κάθε περίπτωση, το πανεπιστήμιο, όντας κοινωνικός θεσμός, δεν μπορεί να λειτουργεί ναρκισστικά, αγνοώντας τα άμεσα ενδιαφέροντα και συμφέροντα της κοινωνίας. Ταυτόχρονα, δεν μπορεί να παραμελεί το βασικό στόχο της παραγωγής νέας και έγκυρης γνώσης, ο οποίος, επί της ουσίας, θεραπεύει τα μεσο-μακροπρόθεσμα συμφέροντα της κοινωνίας. Τελικά, το πανεπιστήμιο τροφοδοτεί και ενισχύει, όχι μόνο τις διαδικασίες της συμβολικής και υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας, μέσα από τη μετάδοση-διάχυση μιας επιλεγμένης, «εγκαθιδρυμένης» και, ίσως, άμεσα αξιοποιήσιμης γνώσης, αλλά, ταυτόχρονα, διαμορφώνει συνθήκες για την παραγωγή νέας γνώσης, πιθανότατα όχι άμεσα αξιοποιήσιμης στην κοινωνία, θα λέγαμε μιας «εν δυνάμει γνώσης», η οποία ωστόσο δημιουργεί προϋποθέσεις για τον εξορθολογισμό-εκσυγχρονισμό και την αέναη εξέλιξη των υπό συνεχή ανασυγκρότηση, υποσυστημάτων της κοινωνίας.

2. Η πολυπλοκότητα του πεδίου της γνώσης και των συναφών δράσεων του πανεπιστημιακού θεσμού

Ο εξορθολογισμός-εκσυγχρονισμός και η συμβολή τους στην εξέλιξη της κοινωνίας επηρεάζει και διαφοροποιεί τις νομιμοποιημένες μορφές γνώσης (εγκαθιδρυμένης και εν δυνάμει) που λειτουργούν στο εσωτερικό της. Το πανεπιστήμιο δεν είναι ο χώρος που διαμορφώνει, αποκλειστικά, τους λογικούς και αυστηρά επιστημολογικούς όρους παραγωγής μιας αποδεδειγμένα «αληθινής»/έγκυρης γνώσης, αλλά και ο κοινωνικός θεσμός που λειτουργεί στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, με τα δικά της διαμορφωμένα μεν, αλλά και συνεχώς μεταβαλλόμενα, ιδεολογικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η γνώση και, ειδικότερα, η επιστημονική γνώση, αποτελώντας το βασικό δομικό στοιχείο του πανεπιστημιακού θεσμού, μας υποχρεώνει να προτάξουμε αναλύσεις, έστω πολύ συνοπτικές, στα αλληλεξαρτώμενα και με λεπτές διαφοροποιήσεις επιστημονικά πεδία της γνωσιολογίας-επιστημολογίας, από τη μια μεριά, και της κοινωνιολογίας της γνώσης, από την άλλη. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι επιχειρούν να προσεγγίσουν και να αναλύσουν την έννοια της γνώσης, τους τρόπους δημιουργίας της, τις διαδικασίες ελέγχου της εγκυρότητάς της, αλλά και των ποικίλων σχέσεων και προοπτικών της.

Η επιστημολογία και ο ρόλος της στο πλαίσιο του πανεπιστημιακού θεσμού

Η παραδοσιακή *γνωσιολογία*, ως κλάδος της συστηματικής φιλοσοφίας, μελετά προβλήματα που σχετίζονται με την ουσία, το αντικείμενο, τις πηγές, τα όρια και το κύρος της γνώσης, αποτελώντας έτσι το απαραίτητο υπόβαθρο κάθε σοβαρής επιστημονικής έρευνας, χωρίς όμως να λαμβάνει ρητά υπόψη τις τις κοινωνικές επιδράσεις και μεταβολές. Το πανεπιστήμιο, μαζί με τα ανεξάρτητα ερευνητικά κέντρα, ως οι μόνοι ίσως νομιμοποιημένοι κοινωνικοί θεσμοί παραγωγής έγκυρης γνώσης, αντλούν και από τη γνωσιολογία θεωρητικά επιχειρήματα για τη θεμελίωση μιας αυστηρά επιστημονικής έρευνας. Ταυτόχρονα, η αγγλοσαξονική και η γαλλική παράδοση υποστηρίζουν ότι από το πλαίσιο της γνωσιολογίας αναδύεται, ως τελευταία έκφρασή της, ένας νέος συναφής κλάδος, η *επιστημολογία*, την οποία αποκαλούν και «Φιλοσοφία της Επιστή-

μης» (βλέπε και Κουζέλης: 1991: 95-103, 1993: 13) ή «Θεωρία της Γνώσης» (βλέπε και Lacey: 1980).

Η άμεση εμπλοκή και του υποκειμένου της γνώσης, στη διαδικασία παραγωγής και αξιοποίησης της γνώσης, οδηγεί στην ταύτιση, ή τη στενή σχέση, της επιστημολογίας με την παραδοσιακή γνωσιολογία. Το μόνο ζήτημα που συνδέεται με την πηγή της γνώσης και η κλασική διάκριση ανάμεσα στη νόηση και την εμπειρία, όπου το υποκείμενο της γνώσης είναι παρόν, αποτελεί βασική θεματική της γνωσιολογίας. Από την άλλη μεριά, και η επιστημολογία θέτει ζητήματα σχετικά με το υποκείμενο της γνώσης. Ο Fichte πρώτος, στην επιστημολογία του, κάνοντας τη διάκριση ανάμεσα στη θεωρία της επιστήμης, στο «θεωρητικό Εγώ» και το «πρακτικό Εγώ», αναδεικνύει την εμπλοκή του υποκειμένου και, ταυτόχρονα, μια πολυδιάστατη σχέση του «Εγώ» με τη γνώση (βλέπε και Habermas: 1987: 262-265). Είναι επίσης σαφές ότι το «πρακτικό Εγώ» μπορεί να μας συνδέσει και με διαδικασίες αναπαραγωγής της επιστημονικής γνώσης, καθώς και αξιοποίησής της στην κοινωνία και στην παραγωγική διαδικασία, ζητήματα στα οποία εμπλέκονται τα τμηματικά ανθρώπινα ενδιαφέροντα-συμφέροντα και η κοινωνιολογία.

Η επιστημολογία, θέτοντας ζητήματα σχετικά με τα υποκείμενα και τους κοινωνικούς θεσμούς, συμβάλλει στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης, εφαρμόζοντας αρχές και μεθόδους αποδεκτούς από την επιστημονική κοινότητα. Ειδικότερα, ο Popper (1972: 108, βλέπε και Bachelard: 1984) κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην καθημερινή γνώση και στη γνώση που παράγεται στο πλαίσιο λειτουργίας της επιστημονικής κοινότητας, όπου οι *μεθοδολογικοί κανόνες έρευνας* διασφαλίζουν την εγκυρότητά της. Ερμηνεύοντας τη θέση αυτή ο Hacking (2000) τονίζει ότι η δυναμική που αναπτύσσεται, καθώς και οι κανόνες που εφαρμόζονται, στο εσωτερικό της επιστημονικής κοινότητας υπερβαίνουν τη γνώση και τα ενδιαφέροντα των μοναχικών υποκειμένων, παρέχοντας εγγυήσεις για την εγκυρότητα της γνώσης. Τελικά, παρά την αναγνώριση κοινωνικών επιρροών και μιας ξεχωριστής δυναμικής στις θεσμικές λειτουργίες και δεσμεύσεις του πανεπιστημιακού θεσμού, και οι δύο υπονοούν ότι η επιστημονική κοινότητα εφαρμόζει τις περισσότερο αφηρημένες αρχές και μεθοδολογίες που προβλέπει ο κλάδος της επιστημολογίας.

Είναι επίσης γεγονός ότι μια καθαρά φιλοσοφική θεώρηση του «περί επιστήμης λόγου», πιθανότατα, δεν θα μπορούσε να δώσει εγγυήσεις για την εγκυρότητα της αυστηρά επιστημονικής γνώσης που επιδιώκεται να παραχθεί στο πανεπιστήμιο. Ο Harré (1983, απόσπασμα στον Κουζέλη: 1991: 100), αναφερόμενος στην αναγκαιότητα του νέου επιστημονικού

πεδίου της επιστημολογίας, λέει χαρακτηριστικά: «Αναζητούμε τα πρότυπα τα οποία πρέπει να ακολουθεί η γνήσια επιστήμη, προσπαθούμε να αποδώσουμε το χαρακτήρα, το είδος της γνώσης, που συλλαμβάνει ορθά το αντικείμενό της, και να προσδιορίσουμε σε ποιο βαθμό ανταποκρίνεται στα κριτήρια γνήσιας και αληθινής γνώσης». Εδώ, η σύνδεση της επιστημολογίας τόσο με το θετικισμό (βασική τάση της επιστημολογίας) όσο και με την παραδοσιακή γνωσιολογία είναι φανερή. Από την άλλη μεριά, τα ανοίγματα της επιστημολογίας προς σχετικιστικές (κοινωνιολογικού χαρακτήρα) απόψεις διευρύνονται ολοένα και περισσότερο. Ο Κουζέλης (1993: 11), αναγνωρίζοντας και ιστορικά χαρακτηριστικά στον κλάδο της επιστημολογίας, υποστηρίζει ότι η επιστημολογική θεματική χαρακτηρίζεται, μετά το μεσαίωνα, από τη «... μετάβαση από το 'πρόβλημα της γνώσης' σ' εκείνο των εκφάνσεων, των μορφών ή των τρόπων γνώσης», οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τις ιδεολογικές, πολιτισμικές και οικονομικές συνθήκες. Είναι φανερό ότι η κοινωνικά συγκροτημένη διαφορετικότητα στις εκφάνσεις στις μορφές και στους τρόπους, με τους οποίους παράγεται η γνώση, επέβαλε και την πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των επιστημολογικών προσεγγίσεων, η οποία αυξάνει την ασάφεια στο εσωτερικό του νέου αυτού κλάδου.

Η θεματική της επιστημολογίας, και για τη στενή της σχέση τόσο με τη γνωσιολογία όσο και με κοινωνιολογικού χαρακτήρα απόψεις, προσεγγίζεται με σημαντικές επιφυλάξεις από πολλούς ερευνητές (βλέπε Dancy: 1985, Goldman: 1986, Κουζέλης: 1991), οι οποίοι επισημαίνουν την ασάφειά της που εκδηλώνεται και με μια διευρυμένη για επιστημονικό κλάδο πολλαπλότητα προσεγγίσεων². Ο Κουλαϊδής (1994: 132-154), χωρίς να αμφισβητεί τη συνεκτικότητα του επιστημονικού πεδίου της επιστημολογίας, αναλύει τα ποικίλα πρότυπα αλλαγής της επιστημονικής γνώσης, αναδεικνύοντας και τις διαμάχες που έχουν εκδηλωθεί ανάμεσα σε πολλά και διακριτά επιστημολογικά ρεύματα. Ειδικότερα ο Κουλαϊδής αναδεικνύει τις διαμάχες που έχουν εκδηλωθεί, κυρίως, ανάμεσα:

- α. Στον επαγωγισμό (βλέπε και Λογικό Θετικισμό), ο οποίος θεωρεί ότι η «επιστημονική γνώση είναι προϊόν σωρευτικής διαδικασίας».
- β. Στον υποθετικο-παραγωγισμό (Popper, Lakatos), ο οποίος θεωρεί ότι η γνώση «είναι πάντα υποθετική» και ότι οι νέες θεωρίες (Popper) ή τα νέα «ερευνητικά προγράμματα» (Lakatos) «έχουν ολοένα και μεγαλύτερο περιεχόμενο αλήθειας».
- γ. Στον πραγματιστικό σχετικισμό του Kuhn, που εκφράζεται με την έννοια του επιστημονικού Παραδείγματος, το οποίο συγκροτεί, αξιοποιεί

και, σε κάποια στιγμή, απορρίπτει η επιστημονική κοινότητα. Ο σχετικισμός παρουσιάζεται εντονότερος στις κοινωνικές επιστήμες, για τις οποίες προβλέπει την ύπαρξη και λειτουργία των ονομαζόμενων «προ-Παραδειγματικών» πλαισίων. Τα «προ-Παραδειγματικά» πλαίσια, λειτουργώντας ταυτόχρονα και παράλληλα, σχετικοποιούν την παραγόμενη επιστημονική γνώση και αναδεικνύουν το ρόλο που παίζουν οι κοινωνικοί και οι ιδεολογικοί παράγοντες, τόσο κατά τη διαδικασία της συγκρότησής τους, όσο και κατά τη διάρκεια των κρίσεων, των αντιπαραθέσεων, των αμφισβητήσεων κ.λπ. που εκδηλώνονται στο εσωτερικό των «προ-Παραδειγματικών πλαισίων», για την αποδοχή και συνέχεια, ή την απόρριψή τους, από τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας.

- δ. Στο ριζοσπαστικό σχετικισμό του Feyerabend, ο οποίος αρνούμενος τον επαγωγισμό, συνδέει άμεσα τη γνώση με την ιδεολογία και τις σχέσεις εξουσίας. Έτσι, υποβαθμίζει τα πλεονεκτήματα μιας συγκεκριμένης επιστημονικής θεωρίας.

Παράλληλα όμως, διαμορφώνεται και μια γενικότερη συναίνεση των ερευνητών, οι οποίοι φαίνεται να συμφωνούν ότι η επιστημολογία, από τη μια μεριά, έχει στόχο τον ορισμό και την οριοθέτηση της έννοιας της επιστήμης και, από την άλλη, ασχολείται με την ταξινόμηση των επιστημών, με την μελέτη της ιστορικής τους εξέλιξης και ανάπτυξης, καθώς και με τις κάθε φορά αρχές και μεθόδους που οι ίδιες αναδεικνύουν και χρησιμοποιούν προκειμένου να παραγάγουν έγκυρη επιστημονική γνώση (βλέπε και Κουζέλης: 1991: κεφ. II και 1993: 11-14). Ο Habermas, επίσης, ταυτίζει την επιστημολογία με τη μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας, θεωρώντας ότι η μεθοδολογία καλύπτει τις θεμελιωτικές αρχές, καθώς και το γενικότερο πλαίσιο μιας επιστημολογικής προσέγγισης. Όμως, από τη στιγμή που η παραγωγή έγκυρης επιστημονικής γνώσης απαιτεί τη χρήση μιας σαφούς μεθοδολογίας, αντιλαμβανόμαστε ότι, για τον Habermas, η επιστημολογία αποτελεί δομικό στοιχείο κάθε πεδίου παραγωγής επιστημονικής γνώσης, επομένως και του πανεπιστημιακού θεσμού. Ωστόσο, ο Habermas (βλέπε υποκεφάλαιο 2. 2. 1.), πραγματοποιώντας σαφές άνοιγμα και προς το κοινωνικό πλαίσιο, ασκεί κριτική στην τάση της επιστημονικής κοινότητας να παραγάγει «τεχνικά ελέγξιμες προγνώσεις», μέσα από μια εργαλειακή και μόνο χρήση της μεθοδολογίας, την οποία τάση ονομάζει «επιστημονισμό».

Είναι γεγονός ότι η αποσύνδεση της αξιακής σφαίρας της επιστήμης από την παραδοσιακή κουλτούρα, στην πορεία εξορθολογισμού-εκσυγχρονισμού των κοινωνιών (Weber: 1958 και 1978, Habermas: 1984 και

1987), δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αποδέσμευση της επιστήμης από τη φιλοσοφία, για τη συγκρότηση της επιστημονικής κοινότητας, καθώς και για τη δημιουργία θεσμών στο εσωτερικό της επιστήμης. Σημαντικό θεσμό στο εσωτερικό της αξιακής σφαίρας της επιστήμης αποτελεί το πανεπιστήμιο, το οποίο έχει συμβάλει στην εξέλιξη και στην ανάπτυξη της πολλαπλότητας και της πολυπλοκότητας, τόσο των μορφών γνώσης που παράγονται στα επιμέρους πεδία και υποπεδία της, όσο και των μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή της.

Όμως, το κρίσιμο για την ανάλυσή μας στοιχείο συνδέεται με το γεγονός ότι η γνωσιολογία-επιστημολογία θεωρητικοποιεί τη γνώση και πολλές τάσεις της τη διαχειρίζονται με αφηρημένο τρόπο και ανεξάρτητα από τις κοινωνικές προϋποθέσεις, ή και προθέσεις, παραγωγής και αξιοποίησής της. Στο πλαίσιο αυτό, η εμπλοκή της κοινωνιολογίας της γνώσης μπορεί να αναδείξει άλλες, καθαρά κοινωνικού χαρακτήρα, πτυχές στο ρόλο του πανεπιστημιακού θεσμού, όπου παράγεται, αναπαράγεται και διαχέεται η επιστημονική γνώση, προκειμένου να αξιοποιηθεί στην κοινωνία και στην παραγωγική διαδικασία³. Επαναλαμβάνουμε ότι, παραδοσιακά, η επιστημολογία ορίζει, κυρίως, τις λογικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις παραγωγής μιας αποδεδειγμένα αληθινής γνώσης.

Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η φύση και η πολυπλοκότητα της γνώσης, που ο κοινωνικός προσδιορισμός της είναι σε μεγάλο βαθμό δεδομένος, σε συνδυασμό με επιστημολογικές τάσεις που αναγνωρίζουν ιδεολογικές, πολιτισμικές και οικονομικές επιρροές στη διαδικασία παραγωγής της, σηματοδοτούν ανοίγματα προς το νέο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας της γνώσης. Εξάλλου, ο κοινωνικός χαρακτήρας του πανεπιστημιακού θεσμού ωθεί και προς την κατεύθυνση αυτή.

Η κοινωνιολογία της γνώσης και η συμβολή της στην ερμηνεία των διαδικασιών παραγωγής, ελέγχου της εγκυρότητας και αξιοποίησης της γνώσης

Η κοινωνιολογία της γνώσης, παρά τη διατύπωση απόψεων που επισημαίνουν την απροσδιοριστία του επιστημονικού της πεδίου⁴, θεωρείται επιστημονικός κλάδος μιας εγκαθιδρυμένης⁵ πια επιστήμης, της κοινωνιολογίας. Ο Mannheim (1952), βασικός εκπρόσωπος του νέου αυτού κλάδου, υποστηρίζει ότι η κοινωνία, η κοινωνική αλληλεπίδραση και η συγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων στηρίζεται περισσότερο στην κα-

τανόηση κοινών ιδεών, γνώσεων και αντιλήψεων που αντλούνται από δοσμένες κοινωνικές καταστάσεις. Στο πλαίσιο αυτό, προσπαθεί να οριοθετήσει μια μέθοδο για τη μελέτη των ιδεών και των γνώσεων, τις οποίες θεωρεί αναδυόμενες από συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια «... αποκλείοντας την πιθανότητα μιας αυτόνομης εξέλιξης των ιδεών» (Pressler & Dasilva: 1996: 53). Η τελευταία φράση, μολονότι ενδιαφέρουσα, αφού ρητά αποκλείει την εκτός κοινωνικών προσδιορισμών εξέλιξη ακόμη και της επιστημονικής γνώσης, εγείρει ζητήματα που θα διαχειριστούμε στο υποκεφάλαιο (2. 2. 1.). Σε κάθε περίπτωση, η άποψη αυτή συνδέει άμεσα τις διαδικασίες παραγωγής, αναπαραγωγής, κατανόησης και αξιοποίησης της γνώσης με την κοινωνία και τις ανάγκες της. Για τον Mannheim⁶, το νέο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας της γνώσης επιχειρεί:

1. Να αναδείξει τη σχέση ανάμεσα στις ποικίλες μορφές γνώσης, οι οποίες παράγονται, εκδηλώνονται, εγκαθιδρύονται και αξιοποιούνται στις διακριτές μορφές ζωής της κάθε κοινωνίας. Η θέση αυτή αναδεικνύει τη σχετικιστική διάσταση της γνώσης.

2. Να προσδιορίσει διαδικασίες ελέγχου της εγκυρότητας της όποιας μορφής γνώσης. Η κατανόηση της έννοιας της γνώσης, στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας της γνώσης, απαιτεί, κατ' αρχήν, να την ορίζουμε με όρους εγκυρότητας. Για ορισμένους μελετητές (βλέπε Popper: 1972, Habermas: 1978, Kuhn: 1984, κ.λπ.), παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, έγκυρο θεωρείται αυτό που αποδέχεται ως ορθό η επιστημονική κοινότητα. Μια τέτοια θέση υπονοεί ευθέως ότι η κοινωνικά κατασκευασμένη έγκυρη γνώση παράγεται μόνο στο εσωτερικό μιας αναγνωρισμένης επιστημονικής κοινότητας, για παράδειγμα στο πανεπιστήμιο⁷. Ωστόσο, πιθανότατα, υπάρχουν μορφές έγκυρης «εγκαθιδρυμένης» γνώσης, η οποία μπορεί να είναι προϊόν αναπαραγωγής και απλούστευσης της επιστημονικής γνώσης, ή ακόμη και έγκυρης καθημερινής γνώσης που έχει διαμορφωθεί και λειτουργεί στο κοινωνικό πλαίσιο, λύνοντας με λογικά αποδεκτό τρόπο καθημερινά προβλήματα.

Σε ό,τι έχει σχέση με τον κοινωνικό προσδιορισμό της γνώσης, που η κοινωνιολογία της γνώσης υποστηρίζει, ο Mannheim δεν λειτουργήσει στο κενό. Μετά την καθαρά υπερβατική θέση του Descartes, έγιναν αρκετές προσπάθειες, τόσο στο χώρο της φιλοσοφίας, όσο και σ' αυτόν της κοινωνιολογίας, για την ανάδειξη του κοινωνικού χαρακτήρα της

γνώσης και των κοινωνικών χαρακτηριστικών των διαδικασιών συγκρότησης του υποκειμένου της. Ειδικότερα:

- a. Ο Kant, μολονότι αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας ενεργητικής δύναμης του νου, θεωρεί ότι η γνώση δημιουργείται και αναπτύσσεται στο πλαίσιο της δυνατής εμπειρίας.
- b. Ο Hegel αναδεικνύει τον σχετικιστικό χαρακτήρα της γνώσης με την αναγνώριση του ρόλου των αντίθετων και αλληλοσυγκρουόμενων στοιχείων που λειτουργούν στην κοινωνία, για την αμφισβήτηση ή την επιβεβαίωση της θέσης (της γνώσης) του μοναχικού υποκειμένου.
- c. Ο Marx υποστηρίζει ότι, σ' ένα πρώτο επίπεδο, η γνώση είναι μορφή ιδεολογίας και κατανοείται μόνο ως αντανάκλαση της ταξικής θέσης του υποκειμένου που την κατέχει και τη διαχειρίζεται.
- d. Ο Durkheim, μέσα από τη διάκριση μεταξύ παραδοσιακών και σύγχρονων κοινωνιών, αναγνώρισε αντιστοιχίες ανάμεσα στις διακριτές μορφές κοινωνικής οργάνωσης και τους διαφορετικούς τρόπους σκέψης που εκδηλώνονται σε κάθε μορφή κοινωνικής οργάνωσης.
- e. Ο Weber, στο σχετικό πολύκροτο έργο του, θεωρεί ότι η καπιταλιστική λογική είναι δημιούργημα της ηθικής του προτεσταντισμού.
- f. Ο Kuhn συνδέει τη δημιουργία και τη λειτουργία του «επιστημονικού Παραδείγματος» με τη συμφωνία της επιστημονικής κοινότητας πάνω σε βασικές επιστημολογικές παραδοχές.
- g. Ο Adorno, με βάση την έννοια της Φυσικής Ιστορίας, θεωρεί ότι η «Φύση» (οι μοιραία διαμορφωμένες λογικές δομές του ατόμου) διαφοροποιείται αενάως, αφού η «Ιστορία» (η ανθρώπινη δράση στο κοινωνικό πλαίσιο) ανασυγκροτεί διαρκώς τις γνώσεις και τις λογικές δομές του υποκειμένου⁸.
- h. Ο Habermas, συνδέοντας τη γνώση με τη λογική και υποστηρίζοντας ότι η γνώση είναι κοινωνική κατασκευή, θεωρεί κοινωνικά κατασκευασμένες και τις λογικές δομές του υποκειμένου κ.λπ.

Η κοινωνιολογία της γνώσης, σ' ένα πρώτο επίπεδο, διερευνά τους κοινωνικούς παράγοντες που σχετίζονται με τις διαδικασίες παραγωγής και αξιοποίησης της γνώσης και, ακόμη, με την ουσία, το αντικείμενο, τις πηγές, τα όρια και την εγκυρότητα της γνώσης. Τους παράγοντες αυτούς η γνωσιολογία και, ως ένα βαθμό, ορισμένες τάσεις της επιστημολογίας τους αποσιωπούν ή τους υποβαθμίζουν. Η κοινωνιολογία της γνώσης προέκυψε ως αυτόνομο επιστημονικό πεδίο, με βάση τη διακριτή θέση ότι απόψεις που συνδέονται με τις κρίσιμες έννοιες της αλήθειας, της

λογικής και της γνώσης διαμορφώνονται μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνίες, σε συγκεκριμένο χρόνο και, πιθανότατα, μπορούν να είναι λειτουργικές μόνο εντός της συγκεκριμένης κοινωνίας και συγκυρίας που συγκροτούνται (Winch και Gingell: 1999: 224)⁹. Έτσι, όπως έχουμε ήδη τονίσει, η διάκριση της κοινωνιολογίας της γνώσης από τη γνωσιολογία-επιστημολογία, η οποία προσεγγίζει, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, με αφηρημένο τρόπο τη γνώση γίνεται εμφανής.

Ταυτόχρονα, επισημαίνουμε ότι ο πανεπιστημιακός θεσμός είναι ένας κοινωνικός θεσμός, ο οποίος, μολονότι είναι υποχρεωμένος να προσεγγίζει τη γνώση με βάση τις αρχές και τις μεθόδους της επιστημολογίας, δεν μπορεί να παραβλέπει την κοινωνία και τις ανάγκες της. Η έννοια του κοινωνικού θεσμού ορίζεται, γενικώς, ως μηχανισμός επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων. Ωστόσο, είναι αυτονόητο ότι η αποσαφήνιση του σκοπού που ο θεσμός αυτός εξυπηρετεί στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο και τις πιθανές ερμηνείες που μπορεί να δοθούν στον όρο «κοινωνικό πρόβλημα», καθώς και τις μελλοντικές προεκτάσεις του προβλήματος αυτού. Για παράδειγμα, η παραγωγή «εν δυνάμει γνώσης» που είναι ο βασικός σκοπός του πανεπιστημίου (βλέπε υποκεφάλαιο 2. 2. 2.), μπορεί να μη λύνει άμεσα κοινωνικά προβλήματα, αλλά να διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την εξέλιξη και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, ένας στενός και απόλυτα συγχρονικός προσδιορισμός του επιστημονικού πεδίου της κοινωνιολογίας της γνώσης, από τη μια μεριά, περιορίζει την εμβέλειά του και, από την άλλη, επιβάλλει ως «αναγκαία» και «αποτελεσματική» λύση τη μονοδιάστατη λειτουργία της γνωσιολογίας-επιστημολογίας στο εσωτερικό του πανεπιστημιακού θεσμού.

Το πρόβλημα της εγκυρότητας της γνώσης στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας της γνώσης και ο ρόλος της επιστημονικής κοινότητας

Στο υποκεφάλαιο αυτό, ερμηνεύουμε, συνθέτουμε και αναδεικνύουμε, έστω πολύ συνοπτικά, απόψεις των Mannheim και Habermas, οι οποίοι επιχειρούν να διαχειριστούν το πρόβλημα της εγκυρότητας της κοινωνικά προσδιορισμένης γνώσης.

Ένας από τους βασικότερους προβληματισμούς του Mannheim, καθώς και του επιστημονικού πεδίου της κοινωνιολογίας της γνώσης γενι-

κώς, είναι η δημιουργία αξιόπιστων σημείων αναφοράς για την κατοχύρωση της εγκυρότητας της γνώσης. Η ρευστότητα του σχετικισμού, που εμπεριέχει η αποδοχή του ενδεχόμενου της κοινωνικής κατασκευής της γνώσης, υπονομεύει την έννοια της αλήθειας ή, έστω, της εγκυρότητας της γνώσης¹⁰. Το ζήτημα αυτό απασχολούσε και απασχολεί τους μελετητές. Πιο συγκεκριμένα:

- i. Ο Hegel επιχειρεί να τιθασεύσει τη σχετικιστική προοπτική που αναδεικνύει η έννοια της αντίθεσης στο τριαδικό του σχήμα, προτείνοντας μια ιδεατή και «ορθολογική» σύνθεση στο πλαίσιο του μοναχικού υποκειμένου.
- j. Ο Marx, μολονότι συνδέει τη γνώση με την ιδεολογία, δεν αποδέχεται μια απόλυτα σχετικιστική αντίληψη για τη γνώση. Ωστόσο, η βάση του είναι σχετικιστική, αφού θεωρεί ότι σε κάθε εποχή και σε κάθε κοινωνία εκδηλώνονται με διαφορετικό τρόπο οι συγκρούσεις.
- k. Ο Weber, προσπαθεί να ελέγξει το σχετικισμό των υποκειμενικών ερμηνειών που αναδύονται από την έννοια της κατανόησης, μέσα από τον ιδεότυπο.
- l. Ο Popper, με την ποιοτικού χαρακτήρα διάκριση μεταξύ επιστημονικής και καθημερινής γνώσης, επιχειρεί να συνδέσει την έννοια της εγκυρότητας, αποκλειστικά, με την επιστημονική γνώση.

Ο Mannheim επιχειρεί να διασφαλίσει την επιστημονικότητα του πεδίου της κοινωνιολογίας της γνώσης, προκειμένου να περιορίσει το σχετικισμό που αναδύεται από τη ρευστότητα του κοινωνικού πλαισίου, ο οποίος, όπως έλεγε, οδηγεί στο μηδενισμό. Οι κατ' αρχήν σχετικιστικές (μεταμοντέρνες) απόψεις του, για τις διακριτές αλήθειες που τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα της κάθε κοινωνικής ομάδας διαμορφώνουν, οδηγεί την, επί της ουσίας, μοντέρνα σκέψη του στην αναζήτηση συναρθρώσεων και συσχετίσεων των επιμέρους αληθειών, προκειμένου η συστηματική σύνθεσή του να αξιώνει εγκυρότητα¹¹.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Mannheim εισάγει την ενδιαφέρουσα έννοια της *σχεσιοκρατίας*, με την οποία θεωρεί ότι κατανοείται καλύτερα η πολλαπλότητα και η πολυπλοκότητα των σχέσεων και αλληλοδράσεων που το κοινωνικό πλαίσιο εκδηλώνει. Η σχεσιοκρατία «... δεν αρνείται τη δυνατότητα του ανθρώπου να συλλάβει την αλήθεια. Αντίθετα, προσπαθεί να την πλησιάσει όσο γίνεται περισσότερο». Υποστηρίζει ακόμη ότι η προσέγγιση της αλήθειας είναι εφικτή, όταν γίνει φανερή η κοινωνική προοπτική και οι προθέσεις του κάθε διακριτού κοινωνικού πλαισίου που πα-

ράγει μια συγκεκριμένη γνώση. Για το λόγο αυτό θεωρεί ότι «... έργο της κοινωνιολογίας της γνώσεως είναι η 'σύνθεση' των διαφορετικών προοπτικών» (Timasheff & Theodorson: 1983: 520-521). Ωστόσο, τονίζει ότι μια κατάλληλη σύνθεση προϋποθέτει *αποστασιοποίηση* από τις προοπτικές του κάθε συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου. Η αποστασιοποίηση χαρακτηρίζει τον κοινωνιολόγο της γνώσης, ο οποίος δεν δεσμεύεται «... αυστηρά από τον κύκλο των συνασπισμένων συμφερόντων» που εκδηλώνονται στο πλαίσιο των συγκεκριμένων προοπτικών. «Η αποστασιοποίηση επιτρέπει στον κοινωνιολόγο της γνώσης να εντοπίζει τον συσχετισμό μεταξύ τρόπου σκέψης και κοινωνικής δομής με την οποία συνδέονται οι φορείς της σκέψης», αναγνωρίζοντας έτσι την ύπαρξη τμηματικών συμφερόντων και τρόπων σκέψης που τα υποστηρίζουν. Ταυτόχρονα θεωρεί ότι η συστηματική σύνθεση «... αποτελεί έργο ειδικών κοινωνικών υποκειμένων, των σχετικά αδέσμευτων διανοούμενων» (Καραχάλιος: 1994 84-85 & 148, βλέπε και Pressler & Dasilva: 1996: 54. Η έμφαση δική μας). Εδώ ο Mannheim εμπλέκει την επιστημονική κοινότητα, αναγνωρίζοντας σ' αυτή ιδιαίτερο ρόλο στην πραγματοποίηση των κατάλληλων συνθέσεων των όποιων συγκεκριμένων και διακριτών προοπτικών ή ενδιαφερόντων-συμφερόντων. Τελικά, ευθέως επισημαίνει ότι η επιστημονική κοινότητα είναι αυτή που μπορεί να εγγυηθεί τη σύνθεση και την εγκυρότητα της κοινωνικά κατασκευασμένης γνώσης¹².

Η διαδικασία της σύνθεσης που προτείνει ο Mannheim διαφέρει, τόσο από αυτή του Hegel, όσο και από την αντίστοιχη του Marx. Ο Hegel θεωρεί ότι, στη φάση της αντίθεσης, διαπλέκονται τα συστήματα σκέψης των διακριτών υποκειμένων και, μετά τις όποιες αντιπαραθέσεις ή επιβεβαιώσεις, ακολουθεί η σύνθεση στο πλαίσιο του μοναχικού υποκειμένου, με τα όποια προβλήματα προκύπτουν για την εγκυρότητα της γνώσης που με τον τρόπο αυτό συντίθεται. Ο Marx, από την άλλη μεριά, θέλει την πραγματοποίηση της σύνθεσης στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας. Ωστόσο, θεωρώντας την εργατική τάξη ένα συλλογικό υποκείμενο, το οποίο εκδηλώνεται με μια συγκεκριμένη αυθύπαρκτη λογική, επιδιώκει μια μονομερή σύνθεση, με βάση τη σκόπιμη λογική του συλλογικού αυτού υποκειμένου, η οποία, ασφαλώς, δεν εξασφαλίζει εγκυρότητα¹³.

Ωστόσο, και η κατασκευή του Mannheim, παρά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της, γεννά προβληματισμούς. Η έννοια του αδέσμευτου διανοητή που συνθέτει είναι, πιθανότατα, ευάλωτη¹⁴. Η θέση του Gramsci, για το ρόλο των οργανικών διανοούμενων, οι οποίοι αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν και έχουν ως *αποστολή* την αποσαφήνιση των βασικών δραστηριοτήτων της ομάδας, υπονομεύει την

έννοια του αδέσμευτου. Αλλά και ο ίδιος ο Mannheim διατυπώνει αντιφατικές απόψεις. Ειδικότερα, από τη μια μεριά, προκειμένου να ενισχύσει την έννοια του αδέσμευτου, θεωρεί τον «αποστολικό» χαρακτήρα του δεσμευμένου διανοούμενου, «... ως επιμέρους τάση ή ως αίτημα, παρά ως γενικευμένο χαρακτηριστικό» και, από την άλλη, «... δεν θεωρεί τους κοινωνικούς θεσμούς εν γένει, και τους ακαδημαϊκούς θεσμούς ειδικά, ως σχετικά αυτόνομους από τα συνασπισμένα συμφέροντα, τις ιδεολογίες και τις κοσμοθεωρίες που αντιπαρά τίθενται στον κοινωνικό στίβο»¹⁵. Το πρώτο σκέλος της αντίφασης αυτής του Mannheim νομιμοποιεί την κριτική που του ασκεί ο Popper, ο οποίος θεωρεί ότι η στηριγμένη στους «αδέσμευτους» διανοούμενους έννοια της σύνθεσης, καθώς και η εν γένει ολιστική του προσέγγιση (βλέπε Hegel), αποτελούν τους βασικούς άξονες του συνολικού του προγράμματος. Η διαφορά του με τον Popper συνίσταται στο γεγονός ότι, ενώ αυτός θεωρεί την αντικειμενικότητα «...κατάληξη και επίτευγμα της ιδεολογικής κριτικής που υποτίθεται πως ασκεί η αδέσμευτη διάνοηση» πάνω στα διακριτά και ιδεολογικά εξαρτημένα ανθρώπινα ενδιαφέροντα και συμφέροντα, ο Popper τη βλέπει ως αποτέλεσμα συμφωνίας της επιστημονικής κοινότητας πάνω σε κανόνες μεθοδολογικούς που εξασφαλίζουν την εγκυρότητα, όπως ορίζει το επιστημολογικό του επιχείρημα (βλέπε και Καραχάλιος: 1994: 149-156).

Στο σημείο αυτό θεωρούμε χρήσιμο να αναφερθούμε στην προσέγγιση του Habermas (1978, 1978^a, 1984, 1987, 1988), ο οποίος, από τη μια μεριά, προβάλλει το ρόλο των τμηματικών ανθρώπινων ενδιαφερόντων-συμφερόντων, ριζοσπαστικοποιώντας τη σχετικιστική διάσταση της γνώσης και, από την άλλη, επιδιώκει την εξασφάλιση της εγκυρότητας της γνώσης, μέσα από λογικά ελεγχόμενες επικοινωνιακές λειτουργίες. Η θέση αυτή είναι ενδιαφέρουσα, αφού προσπαθεί να δημιουργήσει κοινωνικά ελεγχόμενα σημεία αναφοράς για τον έλεγχο της εγκυρότητας της γνώσης, πέρα από τον «επιστημονισμό» των μεθόδων έρευνας της επιστημονικής κοινότητας που επικαλείται ο Popper.

Η αναγνώριση του ρόλου των ανθρώπινων ενδιαφερόντων-συμφερόντων στις διαδικασίες παραγωγής της γνώσης θεμελιώνει την κριτική στις κυρίαρχες θετικιστικές τάσεις της επιστημολογίας, οι οποίες, μέσα από τη δημιουργία της ονομαζόμενης «επιστημονιστικής συνείδησης», έχει μοναδική επιδίωξη τη διατύπωση αφηρημένων και γενικών νόμων, καθώς και «τεχνικά ελέγξιμων προγνώσεων». Η θετικιστική λογική και η «επιστημονιστική συνείδηση», που αναπτύσσονται κυρίως στο πλαίσιο της επιστημονικής κοινότητας, επιδιώκουν την παραγωγή καθαρά επιστημονικής γνώσης, η οποία, μολονότι μακροπρόθεσμα απαραίτητη, εί-

να αμφίβολο αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί άμεσα στην κοινωνία και στην παραγωγική διαδικασία¹⁶. Ωστόσο, επειδή πολλοί υποστηρίζουν ότι τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα, που διαμορφώνουν και εκφράζουν τις αξίες και τις επιδιώξεις ατόμων ή ομάδων, παραμορφώνουν τις βασισμένες στη θετική λογική παραγωγές της επιστήμης, ο Habermas θεωρεί αναγκαία τη διαμόρφωση μιας ευέλικτης λογικής βάσης για τον έλεγχο της εγκυρότητας της γνώσης που αυτά δημιουργούν και διαχέουν.

Η αναγνώριση και η νομιμοποίηση των διακριτών ενδιαφερόντων-συμφερόντων, καθώς και των αυθύπαρκτων λογικών τους, δεν είναι συμβατή με την έννοια της «αντικειμενικότητας», η οποία αξιώνει καθολική αναγνώριση και αποδοχή. Ταυτόχρονα, υπονομεύει την απαίτηση ή τη δυνατότητα για συνθέσεις, με βάση την υποτιθέμενη από τον Mannheim αδέσμευτη παρέμβαση της επιστημονικής κοινότητας, η οποία μπορεί να υπερβεί τις δεδομένες στρεβλώσεις των τμηματικών ενδιαφερόντων-συμφερόντων. Αυτός είναι ο λόγος που ο Popper, προκειμένου να κατοχυρώσει την αντικειμενικότητα της γνώσης και την αδέσμευτη στάση των ερευνητών, υιοθετεί τον θετικιστικού χαρακτήρα διαχωρισμό μεταξύ «γεγονότων» και «αξιών», υποστηρίζοντας ότι οι αξίες, ή και οι ατομικές επιδιώξεις, δεν εκφράζουν ορθολογικές λειτουργίες και, επομένως, δεν ενσωματώνουν το στοιχείο της καθολικότητας και τον δεσμευτικό χαρακτήρα της επιστήμης. Η θέση αυτή συνδέει, αποκλειστικά, τον ορθό Λόγο με την επιστήμη και την επιστημονική κοινότητα. Το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι ο Popper δεν φαίνεται να αναγνωρίζει τη δυνατότητα λογικών λειτουργιών στο βίκοσμο που λειτουργεί με βάση διακριτές αξίες και, εμμέσως, αποκλείει τη δυνατότητα συγκρότησης και λειτουργίας λογικών βάσεων στο εσωτερικό του, οι οποίες θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την εγκυρότητα της κριτικής και την παραγωγή έγκυρων μορφών γνώσης. Ο Habermas από την άλλη μεριά θεωρεί ότι η ποικιλία των ανθρώπινων ενδιαφερόντων-συμφερόντων μπορεί να εκφραστεί, παράγοντας έγκυρη γνώση, μέσα από μια λογικά κατοχυρωμένη λειτουργία της επικοινωνίας και της κριτικής. Το παράδοξο είναι ότι ο Popper επιχειρεί ταυτόχρονα ανοίγματα και προς το κοινωνικό πλαίσιο, υποστηρίζοντας ότι η ελεύθερη συζήτηση στο πλαίσιο της ανοιχτής κοινωνίας (επί της ουσίας η λειτουργία της κριτικής στο βίκοσμο) μπορεί να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει μια επιστημονικά διαμορφωμένη αλήθεια. Όμως, πώς μπορεί να αναγνωρισθεί η εγκυρότητα της επιβεβαίωσης ή της διάψευσης μιας επιστημονικής αλήθειας, με βάση μια ελεύθερη συζήτηση στο θεωρούμενο από τον ίδιο ανορθολογικό πλαίσιο της ανοιχτής κοινωνίας; Όπως έχει τονιστεί, ο ίδιος ο Popper δεν θεωρεί αξιόπιστο το κοινωνικό πλαίσιο, αφού σ' αυτό

κυριαρχούν οι ατομικές αξίες και επιδιώξεις¹⁷. Αντίθετα ο Habermas, νομιμοποιώντας τα τμηματικά ανθρώπινα ενδιαφέροντα και τις αξίες που αυτά εκφράζουν, αναγνωρίζει διακριτές μορφές λογικής που λειτουργούν στο βίοκοσμο, ο οποίος έχει τα χαρακτηριστικά μιας πηγής με ορθολογικό δυναμικό που στηρίζει μια λογικά διαρθρωμένη γνώση. Παράλληλα, συνδέοντας θεωρία και πράξη και, επομένως, την επιστημονική γνώση με την προοπτική αξιοποίησής της στην παραγωγική διαδικασία, αναγνωρίζει και τις ορθολογικές λειτουργίες στο πλαίσιο της καθημερινής πρακτικής, οι οποίες μπορούν να ελέγξουν την εγκυρότητα της γνώσης και να τη χρησιμοποιήσουν. Είναι αυτονόητο ότι η άρνηση αναγνώρισης ορθολογικών λειτουργιών στο πεδίο της πράξης, θα οδηγούσε σ' έναν απόλυτο διαχωρισμό μεταξύ θεωρίας και πράξης και στο ρόλο που επιφυλάσσει για τη θεωρία η έννοια της «καθαρής θεωρίας» του Husserl¹⁸ (Habermas: 1978, βλέπε και Καβουλάκος: 1996, Λάμνιαν: 2000).

Από την άλλη μεριά, η χαμπερμασιανή θέση για τη δημιουργία και τον έλεγχο της εγκυρότητας της γνώσης αναδεικνύει και το πρόβλημα της ρευστότητας που μπορούν να δημιουργήσουν στο επικοινωνιακό πλαίσιο τα τμηματικά ανθρώπινα ενδιαφέροντα-συμφέροντα. Εκτιμούμε ότι η πρόταση του Habermas, για τον έλεγχο των ποικίλων ενδιαφερόντων / συμφερόντων και την εξασφάλιση της εγκυρότητας της γνώσης με τη δημιουργία και λειτουργία μιας λογικής βάσης που θα προσαρμόζεται στα ποικίλα προβλήματα που κάθε φορά παρουσιάζονται, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο πλαίσιο αυτό, και ύστερα από πολλές θεωρητικές περιπλανήσεις, ο Habermas προτείνει την έννοια της *επικοινωνιακής λογικότητας*, στην οποία διαπλέκονται τρεις μορφές λογικής. Οι λογικές αυτές μπορούν να διαχειριστούν τα διαφοροποιημένα προβλήματα που εκδηλώνονται σε υπαρκτά και διαφορετικά πλαίσια. Πιο συγκεκριμένα:

- α. Η γνωστική-εργαλειακή λογικότητα λειτουργεί στο πλαίσιο του αντικειμενικού κόσμου και αξιώνει «αντικειμενικότητα», η οποία είναι απαραίτητη για την παραγωγή έγκυρης επιστημονικής γνώσης.
- β. Η ηθική-πρακτική λογικότητα λειτουργεί στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου και αξιώνει δικαιοσύνη, η οποία καλύπτει ανθρώπινα ενδιαφέροντα και συμφέροντα.
- γ. Η αισθητική-πρακτική λογικότητα λειτουργεί στο πλαίσιο του εσωτερικού κόσμου και αξιώνει ειλικρίνεια, η οποία στηρίζει τις ανθρώπινες σχέσεις.

Η Επικοινωνιακή Λογικότητα στηρίζεται στη διαπλοκή (ή τη συμπλη-

ρωματική σχέση) των τριών διαφορετικών στάσεων των ομιλητών, στα πλαίσια των τριών διαφορετικών κόσμων. Είναι προφανές ότι η κάθε διακριτή στάση του ομιλητή προσδιορίζεται και από συγκεκριμένη μορφή λογικής. Σημειώνουμε ότι προϋπόθεση για τη λειτουργία της Επικοινωνιακής Λογικότητας είναι η αποδοχή της άποψης ότι η επικοινωνία και η κριτική στηρίζεται σε ένα κοινό σύστημα «κόσμων», με το οποίο υποτίθεται ότι είναι εξοικειωμένοι όλοι οι συμμετέχοντες στη συζήτηση. Ακόμα και αν η επικοινωνία σχετίζεται αποκλειστικά με ζητήματα του ενός κόσμου (για παράδειγμα του κοινωνικού κόσμου), επειδή οι συμμετέχοντες στηρίζουν την επικοινωνία τους σ' ένα κοινό σύστημα «κόσμων», μπορούν να υιοθετούν στάσεις και από άλλους «κόσμους» (για παράδειγμα τον αντικειμενικό), προκειμένου να ενισχύσουν την επιχειρηματολογία τους¹⁹. Η θέση αυτή είναι βασική για την εξασφάλιση τόσο της εγκυρότητας της γνώσης όσο και των απαιτήσεων της κοινωνίας, επειδή:

1. Στηρίζεται σε μια πολυδιάστατη κοινωνικά διαμορφωμένη λογική βάση, η οποία συνθέτει ή αξιοποιεί το επιστημονικά έγκυρο με το κοινωνικά αναγκαίο.
2. Συμβάλλει στην υπέρβαση διαστρεβλωμένων μορφών γνώσης, οι οποίες αναπτύσσονται ευκολότερα στο αποκλειστικό πλαίσιο του ενός κόσμου.
3. Αμβλύνει τα χαρακτηριστικά της κυρίαρχης σκόπιμης λογικής δράσης, η οποία ευκολότερα αναπτύσσεται στο εσωτερικό του ενός κόσμου.

Στο πλαίσιο αυτό ο πανεπιστημιακός θεσμός μπορεί να αξιοποιεί συνθετικά ή συμπληρωματικά (όταν οι σχέσεις εξουσίας το επιβάλουν) το παραπάνω πλέγμα λογικών, στις διαδικασίες παραγωγής και διάχυσης της γνώσης, προκειμένου, από τη μια μεριά, να κατοχυρώνει το βασικό στόχο παραγωγής νέας και έγκυρης επιστημονικής γνώσης και, από την άλλη, να υπερβαίνει λειτουργίες που τον απομακρύνουν από την κοινωνία και τις ανάγκες ή τις απαιτήσεις της.

Διαθέσιμες μορφές γνώσης και η συμβολή τους στην αναπαραγωγή και εξέλιξη της κοινωνίας

Σε κάθε μορφή κοινωνίας υπάρχουν διαθέσιμες δύο βασικές μορφές γνώσης: η «εγκαθιδρυμένη» (απόδοση της έννοιας «thinkable») και η «εν δυνάμει» (απόδοση της έννοιας «unthinkable»). Η «εγκαθιδρυμένη» γνώ-

ση είναι ένα είδος συγκεκριμένης και πρακτικής γνώσης, η οποία είναι κατάλληλη για άμεση αξιοποίηση στην κοινωνία και στο πεδίο της παραγωγής. Η «εν δυνάμει» γνώση, από την άλλη μεριά, αντιπροσωπεύει τις περισσότερο αφηρημένες μορφές γνώσης, οι οποίες παράγονται με αυστηρά επιστημονικές διαδικασίες στα πανεπιστήμια ή στα ανεξάρτητα ερευνητικά κέντρα²⁰. Ωστόσο, το περιεχόμενο της κάθε μορφής γνώσης είναι ιστορικά και πολιτισμικά εξαρτημένο²¹. Για παράδειγμα:

1. Η «εγκαθιδρυμένη» γνώση, η οποία θεωρείται απαραίτητη για τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του πεδίου της παραγωγής, δεν αποτελεί μια σταθερή και μόνιμη μορφή γνώσης. Σ' όλες τις κοινωνίες, η «εγκαθιδρυμένη» γνώση που κάθε φορά προκύπτει ως διαθέσιμη για τη λειτουργία της κοινωνίας και του πεδίου της παραγωγής, εξαρτάται από τον εκσυγχρονισμό των εν χρήσει μέσων παραγωγής, από τις ανάγκες του πεδίου παραγωγής και της κοινωνίας γενικότερα, καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζεται από το εκπαιδευτικό σύστημα η «εν δυνάμει» γνώση προκειμένου να καταστεί εύκολη η μετατροπή της σε «εγκαθιδρυμένη». Η ρύθμιση της «εν δυνάμει» γνώσης πραγματοποιείται, κυρίως, από τον ελεγχόμενο από το κράτος παιδαγωγικό μηχανισμό, ο οποίος υποχρεούται να εντοπίζει και να επιλέγει τα κατάλληλα είδη, από τις «εν δυνάμει» γνώσεις που παράγονται στο πρωτογενές πεδίο (στα πανεπιστήμια ή στα ερευνητικά κέντρα)²². Οι επιλεγμένες αυτές μορφές γνώσης, με τις κατάλληλες παρεμβάσεις και ρυθμίσεις (τεμαχισμός, απλοποίηση περιεχομένου και γλώσσας, χρήση παραδειγμάτων, ασκήσεις εμπέδωσης κ.λπ.), μετατρέπονται σε περισσότερο κατανοητές πρακτικές γνώσεις²³.

2. Η παραγωγή της «εν δυνάμει» γνώσης, από την άλλη μεριά, η οποία είναι απαραίτητη για την απαιτούμενη από την κοινωνική εξέλιξη συνεχή ανανέωση της «εγκαθιδρυμένης» γνώσης, εξαρτάται από τα μέσα που έχει στη διάθεσή της η επιστημονική κοινότητα, από την ποιότητα του επιστημονικού δυναμικού, από την εγκυρότητα των επιστημονικών διαδικασιών (επιστημολογικές προϋποθέσεις) και, γιατί όχι, από τις ανατροφοδοτικές σχέσεις της επιστημονικής κοινότητας με την κοινωνία και τις συνεχώς διαφοροποιούμενες ανάγκες της. Εκτιμούμε ότι η επιστημονική κοινότητα, πέρα από την πρωταρχική και αυτονόητη υποχρέωσή της για συνεχή παραγωγή αυστηρά επιστημονικής γνώσης, οφείλει να αναλύει τη δυναμική των αναγκών της κοινωνίας, καθώς και τις δυνατότητες μετατροπής της αυστηρά επιστημονικής γνώσης σε «εγκαθιδρυμένη» γνώση,

η οποία είναι κατάλληλη για άμεση χρήση στην παραγωγική διαδικασία.

Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '70, οι υπεύθυνοι παράγοντες της εκπαίδευσης λειτουργούσαν σχετικά αυτόνομα στο εσωτερικό του πεδίου τους και διαχειρίζονταν οι ίδιοι τις διαθέσιμες μορφές γνώσης. Όμως, ο εκσυγχρονισμός των παραγωγικών δυνάμεων, η επανάσταση στις επικοινωνίες, οι νέες τεχνικές οργάνωσης και διοίκησης των επιχειρήσεων κ.λ.π. είχαν επιπτώσεις και στον τομέα της παραγωγής. Συγκεκριμένα, άρχισε να αυξάνεται ο διεθνής ανταγωνισμός, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση των θεωρούμενων σταθερών κανόνων της οικονομίας. Για παράδειγμα, παρατηρήθηκε ταυτόχρονη αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας. Στο σημείο αυτό, οι παράγοντες του πεδίου της παραγωγής άρχισαν να κατηγορούν την εκπαίδευση για ναρκισσισμό, θεωρώντας ότι η γνώση που αυτή επιλέγει, ρυθμίζει και διαχειρίζεται είναι πολύ αφηρημένη και ακατάλληλη για άμεση αξιοποίησή της στην παραγωγή. Οι αντιδράσεις τους συνοδεύτηκαν από απαιτήσεις για ισχυρότερη σύνδεση της εκπαιδευτικής γνώσης με τη γνώση που έχει ανάγκη το πεδίο της παραγωγής και εκδηλώθηκαν με τον έλεγχο που επέβαλε τελικά το κράτος πάνω στους «επίσημους παράγοντες» που επιλέγουν και ρυθμίζουν την εκπαιδευτική γνώση. Έτσι, το κράτος άρχισε να επιλέγει τους βασικούς παράγοντες του παιδαγωγικού μηχανισμού με βασικό σκοπό την επιλογή και κατασκευή της «κατάλληλης» για το πεδίο της παραγωγής γνώσης (Bernstein: 1990: 153-154).

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το πανεπιστήμιο, όπου με βάση τη γνωστική-εργαλειακή λογικότητα παράγει αυστηρά επιστημονική γνώση, οφείλει να βλέπει, ή και να προβλέπει, τις πολυδιάστατες ανάγκες του πεδίου παραγωγής και της κοινωνίας (ηθική-πρακτική λογικότητα) και να αναπλαισιώνει την αυστηρά επιστημονική γνώση, ώστε να καθίσταται ευχερέστερη η μετατροπή της σε «εγκαθιδρυμένη» και άμεσα αξιοποιήσιμη γνώση²⁴.

3. Αντί συμπεράσματος²⁵

Τις τελευταίες δεκαετίες άρχισαν να εκδηλώνονται με ταχύτερους, σε σχέση με το παρελθόν, ρυθμούς οι κοινωνικές μεταβολές, πολλές από τις οποίες οφείλονται στην παραγωγή νέας επιστημονικής γνώσης. Ειδικότερα, η οργάνωση και η ανάπτυξη των υποσυστημάτων της οικονομίας

ας και της διοίκησης πραγματοποιούνται με ολοένα γρηγορότερους ρυθμούς. Παράλληλα, μέσα από τον εξορθολογισμό αξιών, κανόνων, αντιλήψεων, πεποιθήσεων, μορφών γνώσης κ.λπ. εκδηλώνεται, σε κάποιο βαθμό, και ο εκσυγχρονισμός των δομών του βιόκοσμου.

Όμως, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούμε ότι τα παραπάνω υποσυστήματα, κάτω από την πίεση που προκύπτει ή επιβάλλεται από το βάρος του παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού και με άξονα την υπερ-παραγωγή επιστημονικής γνώσης και ειδίκευσης, έχουν αυξήσει σε εκρηκτικό βαθμό την πολυπλοκότητά τους, η οποία έχει οδηγήσει πολλές λειτουργίες τους σε μια προοδευτικά αυξανόμενη αποσύνδεσή τους από τις δομές του βιόκοσμου. Ο βιόκοσμος, παρά τις ενισχυτικές παρεμβάσεις του εκπαιδευτικού συστήματος, δεν έχει ακολουθήσει τις εξελίξεις με τους ίδιους ρυθμούς και δείχνει να μην κατανοεί πολλές από τις ιδιαίτερα εξειδικευμένες λειτουργίες των δύο υποσυστημάτων. Για παράδειγμα, δεν κατανοεί πολλές δράσεις του τραπεζικού συστήματος ή του διοικητικού υποσυστήματος. Αλήθεια, πόσοι γνώριζαν, ή και σήμερα ακόμη γνωρίζουν, τι είναι και πώς συμπεριφέρονται στην αγορά τα δομημένα ομόλογα; Πόσοι είναι σε θέση να τιθασεύσουν, να ερμηνεύσουν και να αξιοποιήσουν τα πολύπλοκα νομικά πλέγματα, προκειμένου να κινηθούν αποτελεσματικά στο εσωτερικό του διοικητικού υποσυστήματος; Το σημείο αυτό είναι κρίσιμο και, κατά την άποψή μας, συνδέεται με τις δυνατότητες αξιοποίησης και χρήσης, από ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας, της διαρκώς εξελισσόμενης επιστημονικής γνώσης, αφού δεν γίνονται οργανωμένες και συστηματικές προσπάθειες μετατροπής της σε μια διαρκώς ανανεούμενη «εγκαθιδρυμένη» γνώση. Είναι σαφές ότι η αύξηση της πολυπλοκότητας και η αποσύνδεση των υποσυστημάτων της οικονομίας και της διοίκησης από τις δομές του βιόκοσμου έχει επιβληθεί από τις συνθήκες ανταγωνισμού της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, καθώς και από τη δράση εξειδικευμένων στελεχών, τα οποία κατέχουν και χειρίζονται πολύ εξειδικευμένα πακέτα γνώσης.

Ταυτόχρονα, η έλλειψη οργανωμένων διαδικασιών μετατροπής της «εν δυνάμει γνώσης» σε «εγκαθιδρυμένη», καθώς και διάχυσής της στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας, δημιουργεί δυσλειτουργίες σε πολλά επίπεδα της κοινωνίας και του πεδίου παραγωγής, τα οποία έχουν ανάγκη από συνεχώς ανανεούμενη «εγκαθιδρυμένη» γνώση. Οι προτεινόμενες λύσεις για αποκλειστική στροφή προς την παραγωγή/αναπαραγωγή πρακτικών μορφών γνώσης μπορεί να αποδειχθούν καταστροφικές, ακόμη και για το ίδιο το πεδίο παραγωγής που πιέζει για την παραγωγή πρακτικής γνώσης. Σ' ένα ανταγωνιστικό παγκοσμιοποιημένο περι-

βάλλον και σ' ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, απαιτείται η συνεχής επέκταση και ο αδιάκοπος εμπλουτισμός της «εν δυνάμει» γνώσης που παράγουν τα πανεπιστήμια, η οποία όμως θα πρέπει, με οργανωμένο τρόπο, να μετατρέπεται σε «εγκαθιδρυμένη» (ίσως μέσα από ανασυγκροτημένες ενδιάμεσες βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος), για άμεση χρήση στο πεδίο παραγωγής. Εκτιμούμε ότι η έμφαση στη μηχανιστική αναπαραγωγή παγιωμένων μορφών πρακτικής γνώσης, μολονότι σ' ένα πρώτο επίπεδο μπορεί να ενισχύσει την παραγωγική διαδικασία, μακροπρόθεσμα θα την επηρεάσει αρνητικά, αφού δεν θα την εμπλουτίζει με νέα έγκυρη γνώση. Η διαρκής, ποιοτική και ανταγωνιστική ανάπτυξη απαιτεί συνεχή ανανέωση και διάχυση στο βιόκοσμο της αναγκαίας γνώσης, η οποία θα προκύπτει, κάθε φορά, από την αέναη μετατροπή νέων μορφών «εν δυνάμει» γνώσης σε «εγκαθιδρυμένη». Στο πλαίσιο αυτό, το πανεπιστήμιο επιβάλλεται να πραγματοποιεί τις δικές του αναγκαίες αναπλαισιώσεις της «εν δυνάμει» γνώσης που παράγει.

Σημειώσεις

1. Σε ελεύθερη απόδοση, με τον όρο «thinkable» ορίζεται η «εγκαθιδρυμένη» και άμεσα αξιοποιήσιμη στην κοινωνία και στην παραγωγική διαδικασία γνώση, ενώ με τον όρο «unthinkable» η «εν δυνάμει γνώση» που παράγεται στα πανεπιστήμια ή στα ανεξάρτητα ερευνητικά κέντρα, η οποία, πιθανότατα, δεν είναι άμεσα αξιοποιήσιμη. Ο όρος «recontextualization» (αναπλαισίωση) ορίζει τις διαδικασίες ανατοποθέτησης της εξειδικευμένης επιστημονικής γνώσης, μέσα από τεμαχισμούς, απλουστεύσεις, χρήση παραδειγμάτων κ.λπ., ώστε αυτή να μπορεί να διδαχθεί και να αξιοποιηθεί στις παραγωγικές διαδικασίες. Σημειώνουμε ότι ο Bernstein χρησιμοποιεί τον όρο αυτό για τη δημιουργία της σχολικής γνώσης. Όμως, θεωρούμε ότι το σημερινό «μαζικό» πανεπιστήμιο, σε συνδυασμό με το επίπεδο εξειδίκευσης της επιστημονικής γνώσης, απαιτεί επεξεργασμένες αναπλαισιώσεις και για τους φοιτητές.

2. Εδώ ο Bourdieu (1999: 55) υποστηρίζει ότι, «... έχοντας εξωθήσει στα άκρα τον ιστορικισμό και τη ριζική αμφισβήτηση στην οποία ο ιστορικισμός υποβάλλει κάθε αξίωση ορθολογικής γνώσης, θα πρέπει να αναρωτηθούμε με ποιον τρόπο μπορούμε να διαφύγουμε το σχετικισμό. Με ποιον τρόπο, ειδικά οι κοινωνικές επιστήμες -που αντιμετωπίζουν προφανώς τη μεγαλύτερη απειλή, δεδομένου ότι, έχοντας καταφέρει το πλήγμα του ιστορικισμού σε όλες τις άλλες επι-

στήμες, βρίσκονται τώρα εκτεθειμένες στην επενέργεια του μπούμερανγκ, στο να τους κάνουν ό,τι αυτές έκαναν στους άλλους- μπορούν να συγκαταγράψουν έναν ριζοσπαστικό ιστορικισμό, χωρίς να καταστραφούν ως επιστήμες, χωρίς να καταστρέψουν τη φιλοδοξία ή την αξίωση επιστημονικότητας που έχουν».

3. Ωστόσο, όπως έχει τονιστεί, και στο πεδίο των επιστημολογικών διερευνήσεων παρουσιάζονται τα τελευταία χρόνια απόψεις που θεωρούν τη γνώση κοινωνική κατασκευή και αναζητούν τα κριτήρια της αλήθειας στις υλικές προϋποθέσεις παραγωγής της (βλέπε και Rob Moore: 2004: 149-150).

4. Ο Καραχάλιος (1994, κεφάλαια I και II), αναφερόμενος στη γερμανική κυρίως παράδοση, πραγματοποιεί μια πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση της κοινωνιολογίας της γνώσης του Mannheim, στην οποία όμως επισημαίνεται και η απροσδιοριστία του επιστημονικού της πεδίου. Ειδικότερα, ο Καραχάλιος (1994: 22) αναδεικνύει προβληματισμούς που συνδέονται με τη φύση της γνώσης που πραγματεύεται η κοινωνιολογία της γνώσης, τονίζοντας ότι αυτή «είναι πλησιέστερη στην επιστήμη παρά στην απλή πρακτική γνώση». Ωστόσο, η ασάφεια του όρου «πλησιέστερη» είναι φανερή. Παράλληλα, θεωρεί ότι ο Mannheim, διευρύνει την έννοια της επιστήμης, ενσωματώνοντας σ' αυτή και οργανωμένες γνώσεις που περιέχονται «σε θεολογικά ή μεταφυσικά συστήματα σκέψης». Ακόμη και στον όρο «κοινωνιολογία», στο πλαίσιο του επιστημονικού πεδίου της κοινωνιολογίας της γνώσης, δίνεται ένα ευρύτερο περιεχόμενο από αυτό της επιστήμης της κοινωνιολογίας, το οποίο «επεκτείνεται στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών και της κοινωνικής φιλοσοφίας». Στη συνέχεια, όπως φαίνεται από σχολιασμούς κειμένων του Mannheim (1994: 56), αναδεικνύεται μια ποιοτικού χαρακτήρα διάκριση μεταξύ γνωσιολογίας και κοινωνιολογίας της γνώσης, με τον περιορισμό της δεύτερης σ' ένα καθαρά εμπειρικό πεδίο. Ο Mannheim θεωρεί ότι: «Η λογική προτεραιότητα της γνωσιοθεωρητικής πλευράς σε σχέση με την εμπειρική πλευρά της κοινωνιολογίας της γνώσης έγκειται στο ότι προϋποτίθεται μια γνωσιοθεωρητική προβληματική, προκειμένου να αποτελέσουν αντικείμενο κοινωνιολογικής έρευνας οι σχέσεις μεταξύ νοητικών παραγώγων και κοινωνικών συνθηκών».

5. Η οπωσδήποτε μελαγχολική άποψη του Γιώργου Βέλτσου (1988), για τη μη-κοινωνιολογία, ο οποίος θεωρεί ότι όλοι μας έχουμε υπάρξει μόνο στην ασήμαντη μικροϊστορία της ιδιωτικής μας ζωής, έχει κατά την άποψή μας το δικό της κοινωνιολογικό... ενδιαφέρον.

6. Βλέπε και Habermas: 1978, Bernstein: 2000, Σταμάτης: 1985 κ.λπ.

7. Η άποψη αυτή φαίνεται συμβατή με την ανάλυση του Mannheim (Καραχάλιος: 1994: 22), σύμφωνα με την οποία, η φύση της γνώσης που πραγματεύεται η κοινωνιολογία της γνώσης «είναι πλησιέστερη στην επιστήμη παρά στην απλή πρακτική γνώση».

8. Ο Ψυχολόγος Piaget, με τις έννοιες της αφομοίωσης και της αναπροσαρμογής, επιβεβαιώνει τη θέση του Adorno.

9. Στην ίδια γραμμή, ο Moore (2004: 154), αναλύοντας σχετικές απόψεις, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι, επειδή η γνώση είναι κοινωνικά κατασκευασμένη, η έννοια της «αλήθειας» σχετίζεται αναγκαστικά με το πλαίσιο της κουλτούρας, της γλώσσας και, τελικά, της μορφής ζωής εντός της οποίας έχει συγκροτηθεί.

10. Σημειώνουμε ότι ο Mannheim ταυτίζει την έννοια της εγκυρότητας με την έννοια της αλήθειας. Ωστόσο, η έννοια της εγκυρότητας έχει και ιστορικά χαρακτηριστικά, αφού συνδέεται μ' αυτό που κάθε φορά θεωρεί ορθό η επιστημονική κοινότητα.

11. Βλέπε και Rob Moore: 2004: 90 & 154.

12. Η συγκεκριμένη θέση, μολονότι φαίνεται ότι ταυτίζεται με αυτή του Popper, διαφέρει ουσιαστικά, αφού ο Popper εμπιστεύεται μόνο τους κανόνες μεθοδολογίας που αποδέχεται και χρησιμοποιεί η επιστημονική κοινότητα για την παραγωγή έγκυρης γνώσης.

13. Είναι προφανές ότι, με το συγκεκριμένο επιχείρημα, δεν κρίνουμε την ηθική και την πολιτική διάσταση της θέσης του Marx. Η ηθική και πολιτική υποστήριξη μιας κυριαρχούμενης και δεινοπαθούσας κοινωνικής τάξης είναι απόλυτως νομιμοποιημένη.

14. Βλέπε και Remmling: 1975: 71-73.

15. Ο Bourdieu (1999: 89), πολύ εύστοχα, τονίζει ότι «... όλοι έχουμε στο μυαλό μας την αντίθεση μεταξύ ακραιφνούς διανοούμενου και στρατευμένου διανοούμενου. Ακριβώς αυτή η αντίθεση δυσχεραίνει την κατανόηση της παράδοξης πραγματικότητας που αντιπροσωπεύει ο διανοούμενος, ο οποίος είναι κάποιος «αυτόνομος», κάποιος «ακραιφνής» ο οποίος στρατεύεται».

16. Η αρχική αυστηρή κριτική του Habermas στις διαδικασίες παραγωγής καθαρά επιστημονικής γνώσης φαίνεται υπερβολική και, ίσως, ήταν απόρροια της επιρροής του Adorno. Εξάλλου, αργότερα, ο ίδιος αποδέχεται και το εργαλειακό επιχείρημα, μεριμνώντας για τη δημιουργία μιας κοινωνικά ελεγχόμενης λογικής βάσης για την εξασφάλιση της εγκυρότητας της γνώσης.

17. Εκτιμούμε ότι η αναφορά του Popper στην κοινωνία για την επιβεβαίωση ή τη διάψευση μιας επιστημονικής αλήθειας υπερβαίνει το πλαίσιο της επιστημονικής κοινότητας, το οποίο αποτελεί τμήμα της κοινωνίας.

18. Ο Husserl, ασκεί κριτική στη θετική επιστήμη, κυρίως, επειδή θεωρεί ότι αυτή καταγράφει μια αντικειμενοποιημένη πραγματικότητα που έχει ενσωματωμένα ανθρώπινα ενδιαφέροντα-συμφέροντα που τη διαστρεβλώνουν. Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό, περιθωριοποιεί την έννοια της ορθολογικής κριτικής, η οποία εκ των πραγμάτων λειτουργεί στο κοινωνικό πεδίο, όπου εκφράζονται

και τα ανθρώπινα ενδιαφέροντα-συμφέροντα. Επίσης, ταυτίζει τη φαινομενολογική του προσέγγιση με την απαλλαγμένη από ανθρώπινα ενδιαφέροντα «καθαρή θεωρία», αφού προσπαθεί εννοιακά να μας οδηγήσει στο ίδιο το γεγονός. Παράλληλα, θεωρεί ότι η αποστασιοποίηση της θεωρίας από την «πρακτική» του βίοκοσμου, δίνει στη θεωρία μια ξεχωριστή αίγλη, με βάση την οποία μπορεί να «καθοδηγεί» και να «προσανατολίζει» την πράξη. Για τον Husserl, από τη στιγμή που η θεωρητική στάση θα ασκηθεί για πρώτη φορά, αποτελεί «οδηγητική αίσθηση» για την πράξη. Όμως, πώς μια «καθαρή θεωρία», η οποία έχει διαχωρίσει σαφώς τη θέση της από την πράξη, μπορεί να προσανατολίσει την πράξη; Ο Husserl, μολονότι δεν ταυτίζει την «καθαρή θεωρία» του με την επιστημονική γνώση, στην οποία, δικαίως ίσως, βλέπει τη διαπλοκή της με τα ανθρώπινα ενδιαφέροντα-συμφέροντα, υπονομεύει την έννοια της πρακτικής και, σύμφωνα με τον Habermas, την ίδια τη θεωρία, αφού της δίνει μια καθαρά μηχανιστική διάσταση. Η θέση ότι η θεωρητική στάση, από τη στιγμή που θα ασκηθεί για πρώτη φορά, αποτελεί «οδηγητική αίσθηση» για την πράξη, υπονοεί ότι οι λογικές διεργασίες που ελέγχουν την εγκυρότητα της γνώσης μπορεί να αποτελούν υιοθέτηση μιας οδηγίας (Habermas: 1978, βλέπε και Λάμνιας: 2000).

19. Habermas: 1978, 1984, 1985, 1987, βλέπε και Λάμνιας: 2000, Lamnias: 2003).

20. Bernstein 2000, βλέπε και Lamnias: 2002.

21. Ο Durkheim (1964, 1977), με βάση τη διάκριση μεταξύ παραδοσιακής και βιομηχανικής κοινωνίας, υποστηρίζει ότι οι εξελίξεις που ιστορικά εκδηλώνονται στο πεδίο της παραγωγής σηματοδοτούν αντίστοιχες εξελίξεις στην κουλτούρα της κάθε κοινωνίας, επιβάλλοντας διαφοροποιήσεις στις αξίες, στις αντιλήψεις, στις μορφές γνώσης κ.λπ.

22. Σήμερα, οι παιδαγωγικοί μηχανισμοί όλων των προηγμένων κρατών οφείλουν να απαντήσουν στο κλασικό ερώτημα του Spenser: «ποιες γνώσεις είναι οι πιο αξιόλογες;» (το ίδιο ερώτημα επαναδιατυπώνει ο Apple ρωτώντας: «τίνας γνώσεις είναι οι περισσότερο αξιόλογες;»). Τις τελευταίες δεκαετίες τα κράτη φαίνεται ότι θεωρούν περισσότερο «αξιόλογες» τις γνώσεις που είναι άμεσα αξιοποιήσιμες στο πεδίο παραγωγής. Ωστόσο, όπως θα δούμε, η παραμέληση της «εν δυνάμει» γνώσης, πέρα των άλλων, θα βλάψει και τα μεσομακροπρόθεσμα συμφέροντα του ίδιου του πεδίου παραγωγής, αφού ο περιορισμός της παραγωγής νέας γνώσης, δεν θα ενισχύει τον απαραίτητο για την εξέλιξη της κοινωνίας εκσυγχρονισμό των μέσων παραγωγής και όχι μόνο.

23. Οι ρυθμίσεις αυτές, σύμφωνα με τον Bernstein (1991, βλέπε και Λάμνιας & Τσατσαρώνη: 1998/1999), πραγματοποιούνται με βάση αυτό που ονομάζει διαδικασίες αναπλαισίωσης. Ο Bernstein (2000) υποστηρίζει ότι η αναπλαισιω-

μένη γνώση αποτελεί μια «ενδεχόμενη» γνώση, η οποία είναι κατάλληλη, κυρίως, για παιδαγωγικού χαρακτήρα επεξεργασίες στο εκπαιδευτικό σύστημα και όχι για άμεση χρήση στην κοινωνία και στο πεδίο παραγωγής. Όμως, η μορφή αυτή γνώσης φαίνεται ότι αποτελεί μια κρίσιμη ενδιάμεση γνώση που είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση της, περισσότερο πρακτικής, «εγκαθιδρυμένης» γνώσης.

24. Η διαβίου εκπαίδευση, που προτείνεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και άλλους διεθνείς οργανισμούς, είναι ένα ενδιαφέρον πεδίο, η διαπραγμάτευση του οποίου όμως υπερβαίνει τα όρια της συγκεκριμένης μελέτης, αφού απαιτεί ευρύτερους προβληματισμούς για επιλογές φορέων, επιπτώσεις σε κοινωνικές ομάδες, καθώς και άλλες οριοθετήσεις, κρίσιμες για την εξασφάλιση ενός αναγκαίου επιπέδου εγκυρότητας της προς διαχείριση γνώσης και όχι μόνο.

25. Εκτιμούμε ότι η δημιουργική αξιοποίηση εννοιών των Habermas (1987) και Bernstein (2000) είναι ενδιαφέρουσα.

Βιβλιογραφία

- Bachelard, G. (1984) *The New Scientific Spirit*. Boston: Boston Press. Μετάφραση: A. Goldhammer.
- Βελτσος, Γ. (1988) *Η μη Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Bernstein, B. (1990) *Class, codes and control: The structuring of pedagogic discourse* (vol. 4). London: Routledge.
- Bernstein, B. (1991) *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις Ι. Σολομών.
- Bernstein, B. (2000) *Pedagogy, symbolic control and identity: Theory, research, critique* (revised edition). Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, inc.
- Bourdieu, P. (1999) *νόστιμον ήμαρ*. Αθήνα: Καρδαμίτσας. Επιμέλεια-Πρόλογος: Ν. Παναγιωτόπουλος.
- Dancy, J. (1985). *Contemporary Epistemology*. B. Blackwell.
- Durkheim, E. (1964) *The Division of Labour in Society*. New York: free Press.
- Goldman, A. I. (1986), *Epistemology and Cognition*. Harvard University Press.
- Gurvitch, G. (1987) "Husserl", στο *Ιστορία της Φιλοσοφίας: 20ος Αιώνας, Σύγχρονα Φιλοσοφικά Ρεύματα*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζας. Μετάφραση, Ν. Νασοφίδη και Κ. Παπαγιώργη.
- Habermas, J. (1978) *Knowledge and human interests* (second edition). London:

- Heinemann. Translation, J. J. Shapiro.
- Habermas, J. (1978a) "A Postscript to Knowledge and human interests", in *Knowledge and human interests*. London: Heinemann. Translation, J.J. Shapiro.
- Habermas, J. (1984) *The Theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (vol. 1). London: Heinemann. Translation T. McCarthy.
- Habermas, J. (1987) *The Theory of communicative action: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. (vol. 2). Cambridge: Polity Press. Translation T. McCarthy.
- Habermas, J. (1985) "Questions and Counterquestions", in R. Bernstein (Ed.) *Habermas and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1988) *On the Logic of the Social Sciences*. Cambridge, Mass. MIT Press. Translation, Shierry Weber Nichol森 and Jerry Stark.
- Hacking, I. (2000) *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press.
- Husserl, E. (1981) *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Evanstone: Northwestern Univ. Press.
- Καβουλάκος, Κ. (1996) *Γιούργκεν Χαμπερμας: Τα θεμέλια του λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας*. Αθήνα: Πόλις.
- Καραχάλιος, Μ. (1994) *Κοινωνιολογία της Γνώσης και Κριτική του Ολισμού*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Κουζέλης, Γ. (1991) *Από τον βιωματικό στον επιστημονικό κόσμο*. Αθήνα: Κριτική.
- Κουζέλης, Γ. (1993) "Εισαγωγή: Εικόνες της επιστήμης", στο *Επιστημολογία: Κείμενα*. Επιμέλεια Γ. Κουζέλης, Αθήνα: Νήσος.
- Κουλαϊδής, Β. (1994) *Αναπαραστάσεις του Φυσικού Κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Lacey, A. (1980), *Dictionary of Philosophy*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Λάμνιαν, Κ. (1996) *Επικοινωνιακή λογικότητα: Συγκρότηση και εξέλιξη των δομών λογικότητας του υποκειμένου*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λάμνιαν, Κ. (2000) «Λογικές βάσεις της κριτικής και η επιρροή τους στις κοινωνικές επιστήμες», *το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 29, σελ. 127-154.
- Λάμνιαν, Κ. (2002) *Κοινωνιολογική Θεωρία και Εκπαίδευση: Διακριτές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Lamniac, C. (2002) "The contemporary Pedagogic Device: Functional Impositions and Limitations", *Pedagogy, Culture & Society*, V. 10 (1), pp. 21-38.
- Lamniac, C. (2003) "A Sociological Analysis of the Internal Differentiation of Pedagogic (Scientific) Knowledge", *Pedagogy, Culture & Society*, V. 11 (2), pp. 243-261.

- Λάμνιαν, Κ. & Τσατσαρώνη, Α. (1998-1999) «Οι διαδικασίες αναπλαισίωσης στην πορεία παραγωγής της σχολικής γνώσης: Προϋποθέσεις για την αλλαγή των σχολικών πρακτικών», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 103/1998 σελ. 73-80 & 104/1999 σελ. 70-77.
- Manheim, K. (1952) *Essays on the Sociology of Knowledge*. London,
- Moore, R. (2004) *Education and Society: Issues and Explanations in the Sociology of Education*. Cambridge, Polity Press.
- Popper, K. (1966) *The Open Society and its Enemies*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Popper, K. (1968) *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Popper, K. (1969) *The Poverty of Historicism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Popper, K. (1972) *Objective Knowledge: An evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Popper, K. (1993) «Η λογική των κοινωνικών επιστημών», εισήγηση στο συνέδριο της γερμανικής κοινωνιολογικής εταιρείας (1961). Στο *Επιστημολογία: Κείμενα*. Επιμέλεια Γ. Κουζέλης, Αθήνα: Νήσος.
- Remmling, G. W. (1975) *The Sociology of K. Manheim*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Pressler, Ch. & Dasilva, F. (1996) *Sociology and Interpretation*. State University of New York.
- Σολομών, Ι. (1991) «Εισαγωγή στην προβληματική της πολιτισμικής αναπαραγωγής του Basil Bernstein». Στο Bernstein, B. (1991) *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Σταμάτης, Κ. (2005) *Η Αβέβαιη «Κοινωνία της Γνώσης»*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Timasheff, N. & Theodorson, G. (1983) *Ιστορία Κοινωνιολογικών Θεωριών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Weber, M. (1958) *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Scribner's. Trans. T. Parsons.
- Weber, M. (1978): *Economy and society*. Berkeley: University of California Press. Ed. G. Roth and C. Wittich, 2 vols.
- Winch, Chr. and Gingell, J. (1999) *Key Concepts in the Philosophy of Education*. London: Routledge.